

Artykuly teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Peter Kyslan

Prešovská univerzita v Prešove

Immanuel Kant a kultúrny rozmer spoločnosti¹

Иммануил Кант и культурное измерение общества

Pri analýze a rekonštrukcii Kantovho konceptu kultúry prídeme nevyhnutne do kontaktu s potenciálom praktického rozmeru a s potrebou aktualizácie. Skutočnosť, že Kantove úvahy o kultúre a človeku neostávajú len na ideovo-teoretickej úrovni a svojimi praktickými princípmi sú spojené s reálnym životom, je existencia teórie práva a sociálnej filozofie nemeckého filozofa. Nasledujúci text vychádza z hypotézy, že *Kantova filozofia kultúry disponuje dominantným praktickým rozmerom a je dôležitou parciálnou súčasťou teórie spoločnosti*. Ak je Kantov pojem kultúry *system*, ktorý zahŕňa prírodu, morálku, právo a spoločnosť, tak aj jeho teória spoločnosti anticipuje osvietenský rozmer kultúry.

Primárne vychádzame z analýzy a nového čítania malých spisoch *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle; K večnému mieru; Základy metafyziky mravov*, sekundárne však naše uvažovanie predpokladá celostný pohľad na Kantovu filozofiu a teda aj na ďalšie diela königsberského mysliteľa. Konštatujeme, že je potrebné oživiť Kantove podnety o spoločenskej povahe rozumu a jeho spoločenskej autority². Tento text v prvej časti naznačuje hlavné kontúry Kantových filozoficko-dejinných úvah o spoločnosti. V druhej časti na pozadí komparatívnej metódy štúdia ponúka, v rovine stanovených princípov, výzvu pre súčasnú realitu. Nemecký filozof pozoruje a analyzuje spoločenskú realitu a prax.

¹ Príspevok bol realizovaný v rámci grantového projektu VEGA 1/0280/18 *Kant a filozofia dejín*.

² P.J. Rossi, *The Social Authority of Reason: Kant's Critique, Radical Evil, and the Destiny of Humankind*, State University of New York, Albany 2005, s. 67.

Kantova analýza však vždy ostáva v medziach filozofického spracovania kultúrno-spoločenských fenoménov. Vyhybal sa konkrétnym sociálnym a politickým výkladom, ale naopak sa snažil odhaliť zmysel javov. Na tomto prístupe buduje a kreuje svoju *filozofiu dejín a teóriu kultúry*. V takto vymedzených intenciách sa orientuje aj uvažovanie v tomto príspevku.

Kant pozorne vnímal teóriu a prax spoločenského postavenia človeka a zároveň videl, že osvietenecké koncepcie zostali nezrealizovateľné a že zaznamenávajú hlboký rozpor medzi ich zámerom a výsledkom. Analyzuje korene tohto rozporu a snaží sa koncipovať novú *kultúrno-spoločenskú teóriu* v rámci svojej filozofie dejín. „Kantova sociálna filozofia je nadčasová vďaka kvalitám apriórneho zdôvodnenia tejto spoločenskej normativity, odkrývaniu účelu dejín a spoločenských procesov a vďaka ideovému vystuženiu, ktorého základ tvoria idey regulatívneho charakteru. Vyhyba sa tak tendenčnosti a experimentovaniu s deskriptívnymi faktami, čo pre sociálnofilozofické poznanie môže byť deformujúce“³. Filozofická analýza spoločnosti je ponuknutá najmä v *malých spisoch*, ale tiež v druhej a tretej *Kritike*, aj táto skutočnosť deklaruje ideové prepojenie oboch skupín prác Kantovho odkazu. V *malých spisoch* sa „Kant venuje predovšetkým problematike *dejinného stvárnienia* ľudského konania. Na to primárne slúžia základné morálne normy, ktoré sú zakotvené v jeho *praktickej filozofii* (dôstojnosť človeka ako jeho základná hodnota, sloboda, autonómia, dobrá vôľa, moralita, cnosť, právo)“⁴.

V spise *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle* priamo a v tézach predkladá filozofické úvahy o spoločnosti. V štvrtej vete *Idey* hovorí o antagonizme, o *nedružnej družnosti*⁵. Po náčrte tohto princípu dodáva, „(...) tu sa robia prvé ozajstné kroky zo surovosti ku kultúre, ktorá sa vlastne zakladá na spoločenskej hodnote človeka; tu sa postupne rozvíjajú všetky talenty, vytvára sa vkus a s postupujúcou osvetou sa začína zakladať spôsob myslenia, ktorý môže časom premeniť drsnú prírodnú vlohu mravne rozlišovať na určité praktické princípy (...)“⁶. Kant na rozdiel od antického myslenia či prirodzenoprávnych teórií predkladá moderný motív *napätia sociálnych vzťahov*. Ľudský sklon *spoločovať sa a vydeľovať sa* spredmetňuje stimul kultivácie človeka i ľudstva ako druhu. Viacerí súčasní autori (Kneller, Höffe, González) pokladajú túto myšlienku za fundament praktickej verzii jeho etickej teórie. A. Wood zdôrazňuje skutoč-

³ M. Stachň, *Sociálna filozofia I. Kanta*, Belianium, Banská Bystrica 2017, s. 147.

⁴ E. Belás, *Kantove idey a súčasný svet. Pokus o kritickú kritiku aktuálneho stavu vecí verejnej* [in:] E. Belás, P. Kyslan, S. Zákutná (eds.), *9. kantovský vedecký zborník. Filozofický zborník 49* (AFPh UP 363/448), Prešov 2012, s. 18.

⁵ Kant odvodzuje oxymoron „*nespoločenský družnosť*“ od Montaigne (jeden z jeho obľúbených autorov): „*Nie je nič tak nespoločenský a spoločenský ako človek: ten prvý zlozvyk, druhý z jeho povahy*“.

⁶ I. Kant, *Idea ku všeobecným dejinám. K večnému mieru*, ARCHA, Bratislava 1996, s. 62.

nosť, že v tejto vete Kant prechádza od čisto a priori filozofovania do empiricky pozorovateľných úvah o spoločnosti⁷. Kant sa týmto spôsobom jasne odlišuje od osvietenských názorov o zlatom veku, o dobrom divochovi a vyjadruje myšlienku o rozporuplnej ceste človeka ku kultúre. Spomínaný antagonizmus je motívom a príčinou vzniku spoločnosti.

Zámerom nasledujúceho textu je analyzovať Kantov argument: „že kultúra sa zakladá na spoločenskej hodnote človeka“. Ak dobre rozumieme Kantovi, základ kultúry nie je vopred daný a transcendentálne ponúknutý, ale stáva sa úlohou človeka a spoločnosti. Kultúra akoby vznikla zo spoločenskej núdze. „Nie sú to veľké ideály – je to púhe a nutné prekonávanie, potláčanie prírody v nás, sú to pokusy vymaniť sa z poriadku, ktorý by nás vďaka sebe samým zničil. Kultúra je vlastne plodom nekultúrnosti“⁸.

Prostriedky, ktoré človeku a spoločnosti nevyhnutne pomáhajú pri prekonávaní prírody a budovaní kultúry je *nedružná družnosť*. Jej plody sú morálne maximy a zákony spoločnosti. Prostredníctvom nich je budovaná kultúra z prirodzenej potreby a výhradne človekom. Kant si uvedomuje prírodné dispozície a racionálne schopnosti človeka. Človek v tejto paradigme je prosociálna a zároveň asociálna bytosť. Stimulovať v spoločnosti a rozvíjať svoje vlohy je jedna stránka prirodzenosti človeka. Druhá, pre Kanta pravdepodobne dôležitejšia stránka, je ľudský sklon odporovať ostatným a vstávať sa do konfliktu so spoločnosťou. Ľudská túžba po úcte, moci a majetku v zmysle nedružnosti puď človeka a nechce ho nechať v lenivosti a pasivite a tak tvorí fundament kultúry ako nadprírodného ľudského produktu. „Príroda totiž chcela ideu súperenia použiť len ako pružiny pre kultúru“⁹. Napätie a konflikt medzi prírodnou a racionálnou stránkou človeka Kant vykladá pozitívne a považuje ich za princíp univerzálneho pokroku a kultivácie. Pretože prírodné sklony sú pre všetkých rovnaké, prirodzené a univerzálne, tak aj protiklad v podobe kultúry musím mať univerzálnu, všeľudskú povahu.

Pri budovaní kultúry v teoretickom zmysle a spoločnosti ako praktickej realizácie kultúry je nevyhnutnou podmienkou *morálka a právo*. Po zdôraznení dvoch kľúčových kategórií morálky a práva je dôležité konštatovať závislosť medzi nimi pri *humanizácii* spoločnosti a pri *poľudšťovaní* človeka. Kant túto nevyhnutnú väzbu analyzuje v *Metafyzike mravov* a tiež v spise *K večnému mieru*, keď píše, „ozajstná politika nemôže spraviť ani krok, bez toho aby dala úctu morálke“¹⁰.

⁷ A. Wood, *Kant's Fourth Proposition: the unsociable sociability of human nature* [in:] A.O. Rorty, J. Schmidt (eds.), *Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim* (Cambridge Critical Guides), Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 115.

⁸ F. Mihina, *Pojem humanizmus alebo o potrebe antropologického obratu*, „ΣΟΦΙΑ“ 2010, Nr 10, s. 113.

⁹ I. Kant, *Náboženství v hranicích pouhého rozumu*, Vyšehrad 2013, s. 69.

¹⁰ I. Kant, *K večnému mieru*, ARCHA, Bratislava 1996, s. 49.

Morálne princípy sa tak stavajú obmedzujúcimi podmienkami politiky a zákonov. Kant sa nesnaží odvodiť morálne zákony a zákony národov z družnosti. Nemecký filozof hovorí, že čo sa týka morálky človeka je každý odkázaný sám na seba. Je len na ňom či bude morálne dobrý alebo zlý. V spise *Náboženstvo v medziach číreho rozumu* Kant hovorí o etickom spoločenstve, ktoré je zásadne odlišné od občianskeho spoločenstva. Príroda nemôže donútiť človeka, aby bol dobrý človek, ale môže ho nútiť, aby bol dobrý občan a člen spoločnosti¹¹. V tomto prípade ide o originálny variant *zjednotenia teórie prirodzeného práva a spoločenskej zmluvy*. Teda možno povedať, že podľa Kanta, je kultúra spojená s rastom morality a vzostupom legality¹². Kant predstavuje zákony založené na troch racionálnych princípoch: *sloboda, rovnosť, samostatnosť* každého člena spoločenstva ako občana. V tomto smere rozpracoval koncepciu, podľa ktorej len máloktorý mysliteľ prispel takým spôsobom k analýze a pochopeniu spoločnosti ako spojenia slobodných a za seba zodpovedných ľudí.

Prírodný úmysel, cieľ dejín a posledný účel sú Kantove teleologické kategórie, ktoré v určitom zmysle pomenúvajú kultúru. Nemecký filozof neostáva len idealizovaní a či teoretickom vymedzení kultúry. Naznačuje tiež praktickú realizáciu a predmetnenie kultúry. V *Kritike súdnosti* Kant tvrdí: „formálna podmienka, pri ktorej príroda môže dosiahnuť tohto svojho posledné úmyslu [kultúry – pozn. P.K.], je to uspôsobenie vzájomných vzťahov medzi ľuďmi, kde je proti porušovaniu slobody vzájomne si odporujúcich ľudí postavená zákonodarná moc v nejakom celku, ktorý sa nazýva občianska spoločnosť“¹³.

Spojenie morality a legality tak tvorí základ spoločnosti a je nevyhnutnou súčasťou kultúrneho rozmeru človeka a kultúry ako zmyslu a účelu dejín. V tejto časti možno konštatovať, že podľa Kanta, je v prvom rade vznik spoločnosti prejavom kultúry a v rade druhom, kultúra sa musí zakladať a rozvíjať vo fungujúcom právnom a etickom spoločenstve.

*

V druhej časti tejto analýzy rozširujeme úvahy o spoločnosť v svetoobčianskom zmysle. Kant spomínaný citát z *Kritiky súdnosti* posúva a priestorovo rozširuje ďalej a tvrdí: „avšak pre takú spoločnosť, aj keby ľudia boli dostatočne chytrí, aby ju vymysleli a dost' múdri na to aby sa dobrovoľne podriadili jej moci, by bol potrebný ešte svetoobčiansky celok“¹⁴. Naznačené podnety a princípy v Kantových filozoficko-dejinných úvah sú aktuálne aj dnes. Práve dnes, vo veku

¹¹ Porovnaj I. Kant, *Náboženství v hranicích ...*, s. 69.

¹² Z. Krasnoděbskí, *Zánik myšlenky pokroku*, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2006, s. 64.

¹³ I. Kant, *Kritika soudnosti*, ODEON, Praha 1975, s. 214.

¹⁴ *Ibidem*.

kultúrnych konfliktov a medzinárodných politických problémov a pohybov, sa Kantom naznačený antagonizmus, prejavuje ako rozpor medzi individualizmom a túžbou po členstve v skupinách v malom rozmere, ale aj medzi nacionalizmom a globalizáciou v širšom, planetárnom zmysle. Kant konštatáciou, že „národy ako štáty možno posudzovať ako jednotlivých ľudí“¹⁵ funduje väzbu a teoretickú spojitosť medzi zákonmi medzi ľuďmi a medzinárodným právom. V tomto zmysle Kantova teória kultúry smeruje od individuálnej kultivácie v spoločnosti ku právom regulovaným kontaktom kultúr v svetoobčianskom celku. V siedmej vete v diele *Idea* vyslovuje takúto myšlienku „(...) štát musí od druhého očakávať práve také isté zlá, aké tlačili jednotlivých ľudí a nútili ich vstúpiť do zákonného občianskeho stavu“¹⁶. Kant, dovoľme si tvrdiť, až zjednodušil, príčiny a dôvody vzťahov medzi štátmi. Vychádzal z presvedčenia, že za rozhodnutiami a dohodami medzi štátmi sú ľudia so svojim prirodzenými vlastnosťami, nič viac nič menej. Po historickej skúsenosti vojen a revolúcií vníma rovnaký antagonizmus medzi štátmi ako existuje v štáte. Avšak treba zdôrazniť, že svetoobčiansky celok nie je len občianska spoločnosť vo veľkom.

Hlavným činiteľom v takto vymedzenom uvažovaní je morálka, tá anticipuje teoretické predpoklady v podobe morálneho zákona a praktických možností v medzinárodných zákonoch a v svetoobčianskom práve. Týmto spôsobom sa nemecký filozof líši od svojich predchodcov a súčasníkov. Morálka v medzinárodných vzťahov tu nezohráva úlohu len ako odsúdenie vojny, ale takéto morálne smerovanie k večnému mieru je historicko-filozofickou zákonitosťou.

Kant očakával v planetárnom rozmere kontakt spoločností, národov a štátov. Pochopil, že Voltaireov europocentrizmus a Herderova idea plurality kultúr neprivedú k mieru stav medzi štátmi. Anticipujúc povahu štátov ako jedincov spolčovať a vystupovať do konfliktov, vnímal dominantnú úlohu vytvoriť svetoobčiansky celok. Jedným z hlavných plodov jeho filozofie a inšpirujúc sa priebehom a výsledkom Francúzskej revolúcie zdôrazňuje nevyhnutnosť právnej kodifikácie spoločenských i medzinárodných vzťahov ako záruky pre mierový svetový stav. Mier, ktorý môže byť zriadený na území štátu prostredníctvom disciplíny vzájomne antagonistických jedincov je tak stále ohrozený medzinárodnými konfliktami a vojnami. To na druhej strane poukazuje na potrebu disciplinovania štátov v záujme tzv. medzinárodnej morálky, prostredníctvom ktorej rôzne formy ľudskej kultúry môžu prekvitať po celom svete. Takáto medzinárodná morálka znamená ďalší vývoj noriem prostredníctvom vzájomného antagonizmu štátov merujúc do kozmopolitného stavu federácie štátov, kde štáty disponujú skutočnými právnymi, právnickými a legislatívnymi právomocami.

Vôbec pre Kanta nejde o zrieknutie sa suverenity národov a pri dnešnom probléme multikulturalizmu ani o zrieknutie sa suverenity kultúry. Niektorí

¹⁵ I. Kant, *K večnému ...*, s. 21.

¹⁶ I. Kant, *Idea ku všeobecným ...*, s. 65.

interpreti zužujú význam Kantových idey a na základe nich obhajujú imperialistické a dnes aj globalistické línie uvažovania. Kant nemôže byť otec Európskej únie a vôbec nie otec globálnej spoločnosti. Kant nemá záujem o svetové jednotné impérium, práve naopak Kant by dnes bol výrazným kritikom medzinárodných politických a právnych reálií.

Kantova téza: *Svetoobčianske právo sa má obmedziť na podmienky všeobecnej hospitality* predstavuje fundamentálny princíp fungovania jedincov a štátov v planetárnom priestore. Kant pozorne vnímal a hodnotil koloniálne praktiky obchodných štátov európskeho svetadielu, ktoré pri návšteve iných krajín ich obyvateľov nemali za nič¹⁷. Nie *host'ovské právo*, ale *návštevnicke právo* má byť ponúknuté. Host' je známy a prichádza na pozvanie, ale pri návštevnikovi neviete kto a kedy príde. Preto pri kontakte kultúr a národ obe strany musia rešpektovať vymedzené *návštevnicke právo*. Spoločnosť pohostinne prijme cudzinca. Prišelec musí rešpektovať domácu kultúru, právo a pravidlá spoločnosti. V tomto prípade filantropia nestačí, tá nie je istá a nie je ani univerzálna. Podmienka všeobecnej hospitality musí byť zakotvená v práve, ktoré viaže.

Dnešný ideál multikulturálnosti ako produkt stratégie a nedomyslený projekt zlyháva z dôvodu, že nemá právne vymedzenia. Otvorenosť kultúrneho priestoru sa funduje obchodnými a politickými záujmami. Na podobnú skutočnosť poukázal aj Kant pri svojej kritike kolonializmu. Možno teda zdôrazniť, že pre životaschopnosť občianskej spoločnosti je nutný ešte celosvetový občiansky celok. V Kantovom satirickom názve *K večnému mieru* môžeme identifikovať kritiku idealistov a utopistov. Čo však je zaujímavé, že možno identifikovať Kantovu kritiku smerujúcu najmä na záporne aspekty medzinárodných vzťahov feudálnej epochy. Práve dnešná „neofeudálna“ realita sa môže prinajmenšom inšpirovať Kantom vymedzenými princípmi.

Zmyslom vývoja kultúry, tak ako ľudských dejín je podľa Kanta všestranný ľudský rozvoj, pre ktorý je dôležitý rozvoj slobody. Len v spoločnosti, v ktorej existuje sloboda a zároveň prostredníctvom antagonizmu existuje obmedzenie a hranice tejto slobody môže byť dosiahnutý najvyšší cieľ prírody a teda kultúra¹⁸. Kant po trpezlivom filozofickom skúmaní človeka a po empirickom pozorovaní spoločnosti konštatuje, že cieľ dejín je možný „nie súhlasom jednotlivcov, ale neustálou právnou organizáciou občanov zeme“¹⁹.

[znakov 16 055]

¹⁷ I. Kant, *K večnému ...*, s. 26.

¹⁸ I. Kant, *Idea ku všeobecným ...*, s. 62–63.

¹⁹ I. Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Bd. VI Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*, Darmstadt 1964, s. 399.

Иммануил Кант и культурное измерение общества

р е з ю м е

Статья посвящает свое внимание философии культуры в восприятии Канта. Исходя из так называемого нового чтения Канта, занимается его малыми произведениями чтобы сравнить его наследие с современными контекстами мышления. Основной целью творчества Канта это культура совершена в всемирно-гражданском единстве. Целей нашего размышления является определение культурного масштаба общества в философии Канта и в дальнейшем ее конфронтация с современной идеей космополитизма. Универсалистическое стремление кантовской концепции культуры может являться исходным пунктом современной оценки нашего восприятия культуры.

ключевые слова: культура; натура; общество; космополитизм

ključové slová: kultúra; príroda; spoločnosť; kozmopolitizmus

Immanuel Kant and Cultural Dimension of Society

a b s t r a c t

The paper focuses on Kant's philosophy of culture. Based on a new reading of Kant, emphasizing the importance of his short writings, the paper tries to update and contextualize Kant's ideas. Culture, realized in the cosmopolitan world, is for Kant the ultimate purpose of history. The aim of the paper is to define cultural dimension of society in Kant's philosophy followed by a confrontation with contemporary idea of multiculturalism. The universalist character of Kant's concept of culture has a potential of a philosophical reflection of our culture.

keywords: culture; nature; society; cosmopolitanism

Bibliografia

- Belás Lubomír. 2012. „Kantove idey a súčasny svet. Pokus o kritickú kritiku aktuálneho stavu veci verejnej“. In Lubomír Belás, Peter Kyslan, Sandra Zákutná (eds.). *9. kantovský vedecký zborník*. Prešov: FF PU v Prešove.
- Kant Immanuel. 1964. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Bd. VI Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Darmstadt.
- Kant Immanuel. 1975. *Kritika soudnosti*. Praha: ODEON.
- Kant Immanuel. 1996. *Idea ku všeobecným dejinám. K večnému mieru*. Bratislava: ARCHA.
- Kant Immanuel. 1996. *K večnému mieru*. Bratislava: ARCHA.
- Kant Immanuel. 2013. *Náboženství v hranicích pouhého rozumu*. Vyšehrad.
- Krasnodębski Zdzisław. 2006. *Zánik myšlenky pokroku*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Mihina František. 2010. „Pojem humanizmus alebo o potrebe antropologického obratu“, *ΣΦΙΑ* 10: 102–119.
- Rossi Philip. J. 2005. *The Social Authority of Reason: Kant's Critique, Radical Evil, and the Destiny of Humankind*. Albany: State University of New York.
- Stachoň Marek. 2017. *Sociálna filozofia I. Kanta*. Banská Bystrica: Belianium.
- Wood Allen. 2009. „Kant's Fourth Proposition: the unsociable sociability of human nature“. In Rorty Amélie Oksenberg, James Schmidt (eds.). *Kant's Idea Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim. A Critical Guide*. Cambridge University Press.